

CENTRUL VECHI COMERCIAL DIN BOTOȘANI : ISTORIC, VALOARE . ARHITECTONICĂ, VALORIFICARE

CORNELIU FILIP

Botoșanii — străvechi centru al Moldovei, atestat arheologic încă din secolul al XIV-lea¹ și documentar, ca târg, la 1439², a avut pe parcursul Evului mediu și în perioada modernă, statut de însemnat centru comercial de tranzit și meșteșugăresc, aflat printre târgurile de frunte ale Țării Moldovei. Importanța sa comercială se explică prin situarea pe axul a două importante drumuri comerciale medievale cu caracter internațional : cel ce cobora de la Marea Baltică, prin Polonia, venind prin Cernăuți sau Hotin spre Iași ori Bacău, către Dunăre și Mare, traversând Moldova de la nord la sud ; iar al doilea : cel ce venea din centrul Europei, prin Transilvania, pe la Vatra Dornei și Suceava și continua, fie în jos, spre Marea Neagră, ori prin Ștefănești, peste Prut, către Rusia sau ținuturile tătarăști din nordul Mării Negre. Cu unele inerente fluctuații ori modificări importanța acestor două căi, s-a menținut de-a lungul secolelor, pînă la sfîrșitul veacului trecut cînd, prin dezvoltarea rețelei de căi ferate, aceasta urmează în această parte a țării, în general, cursurile riurilor importante și nu cornișele dealurilor, ca vechea rețea rutieră. Ca urmare, linia ferată ce face legătura cu Transilvania și partea de nord a Bucovinei, urmează văile Siretului și Sucevei și prin urmare, Botoșani este deservit de o linie ferată secundară realizată în 1871.

Datorită caracterului său de important centru comercial, la Botoșani constituirea și dezvoltarea sa edilitară, arhitectonică a fost determinată tocmai de această principală funcție — de mare centru de schimb, în special de produse agro-alimentare și meșteșugărești. Prin secolele XVII-XVIII întîlnim atestate documentar două târguri în partea centrală a urbei : târgul cel vechi, în zona ctitoriei domnești Sfintu Gheorghe (zona de astăzi a halelor, spre bariera Sulița-Șefănești) și târgul cel nou (în zona ctitoriei domnești Uspenia — precum și bisericile : Sf. Ilie, Sf. Spiridon și Duminica Mare) înglobînd și „târgul vitelor“ (zona oborului vechi ; în prezent școala generală nr. 8 — Parcul tineretului).

1 V. Chirica, P. Sadurschi, *Repertoriul arheologic al județului Botoșani, București*, 1976, partea a II-a, p. 53.

2 Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, apud. A. Gorovei, *Monografia orașului Botoșani*, f. a., 1926, p. 47.

De remarcat că la Botoșani, la 1579, este atestat cel mai vechi iarmaroc din Moldova³, iar în secolul XVIII călătorii străini îl situează printre primele centre comerciale din Principate⁴. În perioada cuprinsă aproximativ între 1750—1850, prin fuziunea dintre cele două târguri, pe axa străzii Calea Națională, avînd ca nucleu actuala piață 1907, s-a format zona centrală comercială. Ea făcea astfel legătura între drumurile ce veneau de la Dorohoi, Săveni și Iași, și totodată, între cele două zone comerciale ale orașului: halele și oborul vechi. Astfel, dacă zona actuala a pieței „1907“ o întîlnim atestată documentar pe la 1740⁵, deja în planul întocmit în 1858 de Kugler, o găsim prin conturul pe care, cu mici modificări, și-l păstrează și acum.

Înainte de-a urmări evoluția istorică și arhitectonică a centrului vechi comercial, evoluție pe care ne propunem s-o delimităm în timp în ultimele două secole, considerăm că este necesar să precizăm care este zona ce se definește ca centru vechi comercial și care intră în atenția edililor orașului și este propusă spre a fi declarată ca rezervație de arhitectură urbană și deci conservată și valorificată.

Documentîndu-ne pentru întocmirea prezentei comunicări am întîlnit trei asemenea delimitări. Astfel, potrivit foarte documentatului studiu întocmit de către arhitecta Eugenia Greceanu din București în perioada 1976—1978, intitulat „STUDIUL ZONEI CU VALORE ISTORICĂ ȘI ARTISTICĂ DIN BOTOȘANI“, care este indispensabilă pentru studierea problemei, zona centrului vechi comercial, propusă spre a fi declarată ca rezervație de arhitectură urbană, este cuprinsă în perimetrul străzilor: Independenței, Dragoș Vodă, Gh. Doja, Calea Națională, Anastasie Panu, Transilvaniei, Cuza-Vodă, Marchian și Pictor Grigorescu, avînd ca axă Calea Națională, adică perimetrul reunit al celor două vechi târguri medievale⁶.

O a doua delimitare este legată de existența unei zone distincte, cu fronturi aproximativ continue de clădiri cu două și chiar trei nivele, care serveau și sînt și acum folosite, pentru comerț, cît și loc de promenadă tradițională a botoșănenilor. Această zonă cuprinde artera cu fronturile de clădiri de pe Calea Națională între actualul sediu al Bibliotecii județene și cel al poștei, înglobînd și întreaga Piață „1907“.

A treia delimitare pe care o vom folosi în comunicarea de față, o întîlnim în schița de sistematizare a municipiului, cu detaliu — zona centrală, aprobate în septembrie 1979 de către conducerea superioară de partid și de stat și care este propusă spre conservare ca rezervație de arhitectură urbană. Ea formează o zonă compactă pe Calea Națională, fiind cuprinsă, pe de o parte, între magazinul „CRISTALUL“ și restaurantul „FLORA“, inclusiv porțiunea de început a străzii Săvenilor pînă în strada Elena Rareș sau Independenței iar pe cealaltă parte, de la

3 Eug. Greceanu, *Studiul zonei cu valoare istorică și artistică din Botoșani*, p. 70.

4 *Călători străini despre țările române*, vol. II, Buc., 1962, p. 124, 452.

5 Eug. Greceanu —, op. cit., p. 66.

6 Eugenia Greceanu, *Studiul zonei cu valoare istorică și artistică din Botoșani*, sub egida Muzeului de istorie al R.S.R. — lucrare dactilografiată.

magazinul nou „BOTOȘANI“, pînă la cel de carmangerie, înglobînd pe trei laturi Piața „1907“.

Zona centrului vechi comercial s-a conturat treptat, așa cum am mai arătat, pe parcursul unui secol, detașîndu-se în special după 1858, cît și marele incendiu din 1887, prin regimul de înălțime: clădiri cu două și chiar trei nivele, cu fațade frumos și variat decorate, ce se detașează față de alte părți stradale din perimetrul zonei comerciale a orașului. Cîteva evenimente au marcat în mod deosebit evoluția ei arhitectonică. În 1829 — prin pacea de la Adrianopole — se eliberează comerțul exterior al Țărilor române cu bunuri agro-alimentare, ceea ce atrage în circuitul producției pentru piață o parte a marii boierimi, care părăsește moșiile și vine în oraș, unde se integrează în circuitul activităților comerciale. Totodată, supușii străini sînt atrași de comerțul ce înflorește prin punctele de frontieră apropiate de la Burdujeni și Mihăileni. Astfel, în planul Kugler din 1858, întîlnim ca proprietari, în actuala piață „1907“, pe boierii Costachi Ciolac și Teodor Pistoțchi (latura de nord) și pe supușii străini: nemții Dr. Hinek, Rudolf von Kugler (autorul planului), Heinz Gruber și Johan Schmidt, cît și evreul Moişe Ghinchold. Se mai remarcă în acest plan sumar existența pe laturile lungi ale Pieții, a unor „dughenițe de scînduri portative“, în fața proprietăților Ciolac și Pistoțchi, iar pe partea opusă, lîngă cele ale lui Kugler, erau „casile din paianțuri“⁷. Peste paisprezece ani, în 1872, în planul întocmit de ing. Ștefan Emilian găsim, deja, definit conturul aproximativ actual al zonei⁸.

În această perioadă 1858—1872 are loc o schimbare în structura populației și a comerțului. Între 1850—1860 se produce o creștere masivă a populației, de la 13.796 (în 1832) la 27.147 (în 1860)⁹, ceea ce înseamnă o dublare a numărului populației, spor determinat de emigrarea masivă de evrei din Galiția, populația evreiască urcînd de la aproape 2.000 (în 1832) la 14.315 locuitori (în 1891)¹⁰. Ei reușesc să ocupe treptat poziții dominante în comerț și meșteșuguri, să devină proprietari ai marilor magazine din zona centrală.

Un alt eveniment deosebit care a marcat evoluția zonei este marele incendiu din 3 iunie 1887, care a mistuit o porțiune din oraș, afectînd și o parte a clădirilor zonei comerciale, în special, cea a bisericii Uspenia. Refacerea rapidă a determinat unificarea fronturilor de clădiri, realizarea unor fațade reușite arhitectonic, a definit conturul actual al zonei. Se pare că pentru refacere, pe lîngă arhitecții locali, au fost aduși și specialiști străini în special din Imperiul Austro-Ungar, cu care botoșănenii făceau comerț intens. De remarcat că tot acum, la sfîrșitul secolului XIX și începutul secolului XX, se realizează și în restul orașului un larg program de construcții, în special în zona rezidențială marcată de Bulevard. Aici apar atunci reușite clădiri administrative și reședințe

7 Planul Pieții 1907 executat în 1857 de R von Kugler, *Arh. Statului Botoșani* — colecția planuri, hărți, schițe, nr. inv. 514.

8 Planul Pieții 1907 — executat în 1872 de ing. St. Emilian, *Arh. Statului Botoșani* — colecția planuri, hărți, schițe.

9 A. Gorovei, *op. cit.*, p. 51 și *Istoria României*, col. IV, Buc., 1964, p. 206.

10 A. Gorovei, *op. cit.*, p. 92.

particulare la a căror construcție sînt atestați documentar arhitecți și meșteri străini : italieni, francezi și nemți, ceea ce ne determină să conchidem că ei au putut participa și la realizarea celor din centrul comercial.

După primul război mondial are loc asanarea pieții „1907“, atunci Piața „Carol“, înlăturîndu-se tarabele improvizate și ridicîndu-se în centrul pieții, monumentul eroilor, opera arhitectului local Horia Miculescu, inaugurat în 1929.

După cel de-al II-lea război mondial, datorită distrugerii și șubrezirii unor clădiri, cele de pe locul noului restaurant și a magazinului „BOTOȘANI“ sînt demolate, apărînd un spațiu viran, ceea ce a condus la amplasarea pe acest teren a noilor construcții amintite.

Din punct de vedere arhitectonic, centrul vechi comercial se prezintă ca un front paralel de clădiri cu o continuitate remarcabilă, de o profundă unitate în diversitate, cu fațade de o excepțională varietate, rezumînd practic toate stilurile arhitecturale și decorative caracteristice pentru secolul trecut, cu unele realizări de o deosebită valoare artistică. Zona a fost puțin cercetată pînă în prezent, doar de arhitecta Eugenia Greceanu, în studiul amintit și de Paul Petrescu într-un articol publicat în 1969. Referindu-se la valoarea arhitectonică a acestei zone, Paul Petrescu sublinia că ea are „un aspect citadin evoluat, meritînd să fie conservat ca atare pentru a ilustra un moment important din dezvoltarea orașelor românești din secolul XIX, puține alte orașe din țara noastră, nu gîndim în primul rînd la Brăila, păstrînd o imagine atît de clară și completă a ceea ce a fost urbanismul românesc în secolul trecut¹¹. Și avînd în vedere faptul că afirmațiile au fost făcute în urmă cu un deceniu în care, datorită rapidei sistematizării, majoritatea centrelor vechi comerciale au fost demolate, valoarea celui de la Botoșani este acum cu atît mai mare.

De remarcat și faptul că, studiînd structura clădirilor din zonă, putem constata că fiecare în parte și toate în ansamblu, prezintă mai multe etape constructive, ce rezumă însăși evoluția urbanistică a zonei și a orașului. Astfel, după cum am mai arătat, trama stradală inițială se păstrează, cu ulițe laterale care asigurau aprovizionarea și o a doua ieșire. Totodată, subsolurile și o parte din parter păstrează structura zidurilor specific medievale, existînd o rețea încă necercetată de pivnițe,

¹¹ Paul Petrescu, *Arhitectura civilă a Botoșanilor*, în „SCIA“, seria artă plastică, tom. 16, nr. 2, 1969, p. 2, 292.

chiar pe mai multe nivele specifică, de altfel, târgurilor medievale românești.

Cercetînd înfățișarea actuală a planului și părții din spate al clădirilor, constatăm, ca o caracteristică, planul în formă alungită sau în L, determinate de tripla destinație a clădirilor : spațiul de comerț, locuință și atelier sau depozit de mărfuri. Dacă privim arhitectura acestor curți interioare, în special cele din strada Dacia, observăm că au geamlicuri, pridvoare, coridoare pe piloni, etc., specifice în general secolului XVIII și începutul secolului XIX. Putem totodată remarca, comparînd planurile clădirilor și fațadelor, că în multe cazuri, sînt reunite mai multe clădiri printr-o fațadă comună. Cît privește decorația acestora, ea reprezintă elementul cu cea mai mare valoare artistică, rococoul, ecletism de școală franceză, Secensiori, aproape toate cu balcoane și console, încadrate armonios pe fațadă și care, luate în ansamblu, sînt de o deosebită realizare arhitectonică. Se disting, în special, clădirile ce adăpostesc acum sediul Direcției Comerciale, Hotelul „Rareș“ și magazinul „Bucuria copiilor“ — cu splendide decorații eclectice sau clădirea în stil romantic, unde se află un magazin de prezentare și desfacere.

Avîndu-se în vedere valoarea arhitectonică și istorico-documentară a zonei, cît și faptul că ea reprezintă principalul vad comercial al orașului, în ultimul deceniu, s-a conturat treptat ideea păstrării și valorificării sale. Astfel, în schița de sistematizare aprobată în 1979 — zona este propusă spre asanare și conservare. Deja au fost întreprinse unele măsuri în acest sens. Aș nota întocmirea în 1977 de către un colectiv de la Centrul de proiectări Suceava, a unui studiu al zonei, cu relevee ce cuprind o reconstituire a aspectului inițial al tuturor fațadelor. Pe baza lor E.G.C.L.-ul a trecut la refacerea sau întreținerea lor. De asemenea, s-au făcut unele reparații capitale la părțile din spate ale clădirilor, în special cele dinspre strada Elena Rareș. În urmă cu trei ani s-a oprit circulația autovehiculelor realizîndu-se un pietonal larg, marcat pe mijloc cu un șir de stâlpi metalici ornamentați în fier forjat pentru iluminat, soluție controversată și considerată provizorie, preconizîndu-se înlocuirea lor cu un sistem de felinare. În timpul verii se realizează în zonă un comerț stradal întens, prin tonete și prin instalarea de mese și jardiniere în fața restaurantelor. Toate parterele sînt folosite ca spații comerciale și de deservire a populației, iar una din pivnițe a fost transformată în crămă. În acțiunea de asanare a fost sacrificată în 1979 clădirea ce servea drept a patra latură a pieții „1907“ și fundul pentru monumentul

eroilor. Se pare că moderna clădire a magazinului „BOTOȘANI“ se leagă bine și se integrează ansamblului inițial.

Desigur că, prin includerea sa în viitoarea listă a monumentelor de arhitectură, ca rezervație urbană, zona centrului vechi comercial va putea fi mai bine conservată și valorificată, avînd șanse să-și amplifice calitatea de atracție turistică și vad comercial, de realizare reprezentativă pentru arhitectura românească din secolul trecut.